

האלימות שאינה גלויה: רובד נוסף למאבק בתופעה

לילי הלפרין

"אף פעם הם לא יגלו מי עשה את זה"

תופעת האלימות בקרב ילדים ובני נוער בארץ מתרחבת בהיקפה וכל עוד אינה ממוגרת, היא ממשיכה להשתרש עמוק יותר ויותר. כך עולה מעבודה שנעשתה בעשור האחרון עם קבוצות מתבגרים באזורים שונים בארץ. במאמר זה אעמוד על היבט אחד של תופעת האלימות והוא האלימות הסמויה, שקורבנותיה הם בני אדם ובעלי חיים, ולפעמים מתבטאת גם בפגיעה ברכוש. במאמר יסקרו מאפייניה הייחודיים של האלימות הסמויה המקשים על זיהויה, האפשרויות לבלום אותה והדרכים לסייע לקורבנותיה, ועוד יוסבר מדוע המאמצים הרווחים כיום לטיפול בתופעה, הממוקדים בעיקר באכיפה ובענישה, אינם נושאים פירות ואין בכוחם לצמצם את היקפיה. הפתרון החלופי הוא החינוך לאמפתיה ולהנחלת ערכים, ולו השלכות חברתיות מטיבות גם על תחומי חיים נוספים.

צורתיה של האלימות הסמויה

ספּוֹרְדִית או מתמשכת, האלימות הסמויה מסוכנת לעתים אף יותר מהאלימות הגלויה ופוגעת בגוף ובנפש. שתי צורות ביטוי עיקריות לה: אלימות מילולית ונפשית, ואלימות פיזית. בצורתה הראשונה, הקורבן מושפל, מאוים, או מבודד חברתית. התוקפים שמים ללעג את חיצוניותו, מבנה גופו, לבושו או אביזרים שבהם הוא נוהג להשתמש או כופים עליו לספק להם "שירותים"

שונים ומנצלים אותו חומרית וכספית. התופעה מתרחשת גם ללא מילים, באמצעות שפת גוף או אינטונאציה ייחודית, אשר רק התוקף והקורבן מבינים את כוונתן: נער המעביר את כף ידו על גרונו בתנועת שיסוף באיום על הקורבן העתידי או מכווץ את כף ידו כמרמז על הצפוי לקורבן מאוחר יותר. בצורתה השנייה, מדובר בפגיעה פיזית המתרחשת במרחבים שאינם תחת פיקוחם של המבוגרים או בזמנים שהם מחוץ לטווח ראייתם, הן במסגרות החינוך הפורמאליות, הן באלו הלא-פורמאליות.

קשה לאמוד את היקפה ועוצמתה של האלימות הסמויה מפני שכשמה כן היא. קיומה ידוע רק למספר מצומצם של אנשים: הקורבן, התוקף, הצופה מן הצד, ולעתים גם לקבוצות השתייכות חברתיות של המעורבים. הסיכוי למצוא את האחראים לה הוא נמוך. בשל אופיים החשאי של אירועי אלימות אלה, הם אינם נכללים בדיווחים השונים, וההערכות באשר לממדיה בקרב ילדים ובני נוער אינן מדויקות. מניסיון בעבודה עם קבוצות מתבגרים צעירים ובני נוער עולה תמונה קשה ורחבת היקף של התופעה, הרבה מעבר למתואר בספרות המקצועית. האירועים מתועדים לרוב רק לאחר שהתגלו באקראי, בזכות ערנות של זרים או תחושת חוסר נוחות של מי מהקרובים לקורבנות.

מדוע בוחר הקורבן לשתוק

בקרב בני הנוער כרוכה שתיקת הקורבנות במאפיינים הייחודיים לגיל ההתבגרות ובמחיר שנדמה להם כי ישלמו על גילויה. בקבוצת גיל זו חוששים הקורבנות שהדיווח על הפגיעה בהם יזיק למעמדם החברתי והם יונצחו כקורבנות או כחלשים. השותקים מבינים את מצבם, אך בוחרים להסתירו גם בשל תחושתם שאי-אפשר למנוע אלימות מסוג זה מלכתחילה ולא להוכיח את קיומה. כיוון שאינה מלווה בסימנים גלויים, נדמה לקורבן, שאינו רק צעיר אלא לרוב גם חלש, כי יקשה עליו להוכיחה מול הכחשתו הצפויה של התוקף. במקרים אחרים תולה קורבן האלימות את תקוותו בכך שעם הזמן תשתנה ההתנהגות הפוגעת כלפיו.

מתוך תחושת ביטחון עצמי נמוך, לעתים מקבלים עליהם קורבנות האלימות הסמויה את האחריות להתרחשות האירוע. במקרים אלה יעדיפו להשלים עם המצב ולציית לתוקפים. במקרים אחרים יימנעו מדיווח בשל הפחד מנקמתם הממשית של הפוגעים – בנפש, בגוף ובכוח. דיווח נתפס

כהלשנה, וזו עלולה לגבות מחיר חברתי כבד, כמו לעג ונידוי. נוסף על כך נמנעים המתבגרים הצעירים מדיווח על התופעה ומשיתוף המבוגרים בחוויותיהם בגלל תחושת חוסר אמון במערכת ובגלל הניכור שמפגינים צעירים בארץ כלפי הממסד והמייצגים אותו.

במצבים שבהם מבכרים המותקפים את השתיקה, נאלצים הם להתמודד עם התוצאות הקשות, נפשיות או פיזיות, ללא מערכות תמיכה חברתיות, משפחתיות או טיפוליות. בהיעדר עדויות, תיעוד או הערכות, ולנוכח שתיקם של הצעירים האחרים המעורבים או המודעים לתופעה, קשה לבני המשפחה, לחברים ולצוותים החינוכיים או הטיפוליים לדעת על התרחשויות כאלה ולטפל במעורבים, פוגעים ונפגעים כאחד. כפי שקורה עם קורבנות אלימות מקרב האוכלוסייה הבוגרת, אין שוויון כוחות באלימות הסמויה: החלש, אין בכוחו "להחזיר", ובהיותו חסר גיבוי הוא נוח לניצול ולהפחדה. וכך ממשיכה האלימות הסמויה לזרוע הרס וכאב, והזקוקים במיוחד לתמיכה ולהכוונה אינם זוכים לקבלן.

הניסיון מלמד, כי גם כאשר נחשפים האירועים האלימים ומגיעים לטיפולם של הגורמים הרלוונטיים, לעתים קרובות מקטינים התוקפים בעדויותיהם מעוצמת מעשיהם. יש המכסים את האירוע בעטיפה ניטרלית נטולת אלימות, ואחרים מאשימים דווקא את הקורבן בחוסר הבנה, בפירוש שגוי של האירוע, או בהיעדר חוש הומור: "זה רק צחוקים", אומר תלמיד פוגע.

דיווח, הלשנה, והגשת עזרה

בעקבות ריבוי אירועי האלימות לכל סוגיה, ומתוך מודעות גוברת לנזקיה של האלימות הסמויה בפרט, התגייסו כמה וכמה גופים כדי למגרה. הדרך המקובלת לכך היא זו הנהוגה גם במקרים של אלימות גלויה – הגשת עזרה לקורבנות, הענשת התוקפים, ופעילות הדרכה ישירה עם בני נוער, הכול למטרה אחת: לדחוק בנפגעים ובכל מי שיודעים על התרחשות אלימה לדווח על הפגיעה ולערער את התפיסה הרווחת שדיווח הוא בבחינת הלשנה המעידה על חולשת הקורבן. מאמצייהם של אנשי החינוך והטיפול ליצור הבחנה בין המושגים "דיווח", "עזרה" ו"הלשנה" אינם זוכים להצלחה.

עידוד הדיווח לא הוכיח את יעילותו, בעיקר בשל אפיונים תרבותיים של הנוער ושאלת המקובלות החברתית. הדרישה לדיווח גם מעוררת אצל

המבוגר האחראי מתח פנימי המוביל לשאלות אתיות באשר לגורלו החברתי של "המלשין", העשוי להתערער, בייחוד במקרים שבהם מצבו חלש ממילא. מתברר כי גישות אלו מקובעות בקרב צעירים וקשה למגרן. נימוקים המלווים בסימאות הקוראים לצעירים לרווח ולשתף – כמו "זה לא ייגמר אם לא תספר", "זו לא הלשנה, זו עזרה", "זכויות הנפגע", "הקול הדומם" – נתפסים בעיניהם הגיוניים ומשכנעים בעיקר כשהנושא הוא שימוש בסמים וכשהניזוק הוא חבר קרוב, ואז הם נכונים לשתף פעולה. ואולם כאשר מדובר באלמות, בייחוד כאשר היא מכוונת נגד גופי הממסד שממילא אינם אהודים על קבוצות גיל אלה הם מתבצרים בעמדתם ובקשר של שתיקה.

נתיב הענישה אינו תמיד יעיל

מדמיהן של תופעות האלימות והגזענות כיום מבהירים כי הבחירה בענישה על התנהגות אלימה, בעיקר בקרב ילדים ובני נוער, אינה משיגה תוצאות. אין בענישה או באיום כה כדי להרתיע את הפוגעים האלימים. גם משום שהדיווח תלוי בעדויות וגם על שום האמונה – הן של הקורבן, הן של התוקף – כי מעשיו של זה האחרון לא יתגלו ולפיכך יוכל להמשיך בהתנהגותו האלימה. לעולם ימצאו אזורים ומקומות מסתור שבהם אפשר להפר חוקים ולהפעיל אלימות בלי שזו תיחשף.

מניסיון בעבודה עם קבוצות ילדים ומתבגרים עולה כי תופעת האלימות – הסמויה והגלויה – תמוגר כאשר יאמצו הפוגעים, והעומדים מהצד, ערכים חדשים שינחו את התנהגותם. השינוי יתרחש רק כאשר יחדלו לדחות את החוקים ואת ערכיה של חברה שומרת חוק, וייטו להסכמה פנימית של בחירה ב"טוב" והתרחקות מ"הרע". שינוי זה אינו יכול לנבוע מתוך הכפייה החיצונית. לטיפול יעיל וארוך-טווח בתופעה נדרשת אם כך גישה רחבה בהרבה מהגישה הענישתית. נדרש שילוב של מערך חינוכי מניעתי ותוכניות המתמקדות בפיתוח ערכי המוסר הפנימיים, הכוללות התמודדות עם דילמות מוסריות והקניית ידע על חוקים קיימים. פתרון זה יחזק את היכולות האמפתיות של הצעירים, ובכך יפחית תופעות אלימות אקטיביות או פסיביות.

התיקון המוצע: חינוך לאמפתיה ומודל מדגים

תופעת האלימות הסמויה זכתה במהלך העשור האחרון לסיקור תקשורתי ולמחקר, בעיקר אלימות בתוך המשפחה, של גברים נגד בנות זוגן. פותחו כלים לאיתור התנהגויות אלימות ולמיפוי בתוך המערכת הזוגית והמשפחתית, פורסמו חומרי הדרכה הכוללים דרכי זיהוי ואזהרה לנפגעים הפוטנציאליים ופורסמו כלים יישומיים למימוש במצבים שבהם כבר הופעלה האלימות. בקרב ילדים ובני נוער ממדיה של האלימות הסמויה גדולים יותר ודפוסי הייחודיים תובעים התייחסות שונה מזאת המיושמת בקרב המבוגרים.

גישת הענישה היא המוצא הקל בשל האשליה שתוצאותיה ניכרות מיד. לעומת שיטות שמקורן ב"משפחת הענישה". הניסיון מלמד כי חינוך באמצעות תוכניות ייעודיות המתמקדות הן בתוקף והן בקורבן, בחינוך לחמלה ובהקניית כלים לזיהוי מצבו הנפשי של האחר מקטין את הסיכויים להישנות תופעת האלימות הסמויה. במקביל, יש להרחיב את לימודי האזרחות והכרת חוקי העונשין והמשמעות של אי-ציות לחוק.

התיקון המוצע מתמקד אפוא בשתי יכולות חשובות – אמפתיה והכנת ערכי "טוב" ו"רע" – אשר בנוכחותן לא תוכל האלימות להמשיך ולהשתרש בחברה הצעירה. אך להצלחתו של תהליך חינוכי זה נדרש לצעירים מודל חיקוי, המשלב אמונה בשיטה ויכולת אמפתית של המבוגר האחראי במקביל לכוחות נפשיים ולנכונות להתגייס לתהליך ארוך-טווח, שיטתי ומוסכם, אשר ילווה מטבע הדברים גם בנסיגות ובאכזבות. יכולת ההתמדה במשימה החינוכית וכן חוסן חברתי ונפשי להמשיך בה גם בעת שמתגלים אירועים חריגים – הם המפתח להצלחתה. ללא חינוך לאמפתיה, לאזרחות טובה ולערכים של סובלנות, יחזרו בני הנוער אל דפוסי התגובה המוכרים. תוצאותיהן של שיטות חינוכיות תהליכיות מעין אלו אינן מיידיות, ויש להתאזר בסבלנות כדי לקצור את פירותיהן. הניסיון מלמד כי הסבלנות משתלמת וכי יש בכוחה של גישה זו למגר את תופעת האלימות הסמויה בקרב בני הנוער. הצלחתה של תוכנית חינוכית שכזו היא הצלחתה של החברה הישראלית בכללה, בזמן הנוכחי ובעתידה הרחוק.

